

ORHUN ÂBİDELERİ

Muharrem ERGİN

HİSAR

ORHUN ÂBİDELERİ

www.Altayli.Net

Muharrem ERGİN

Bu elektronik metin,HİSAR Türk ve İslam Klâsikleri
projesi çerçevesinde hazırlanmıştır. Fikir ve Sanat Eserleri
Kanunu gereğince yalnızca okunmasına izin verilmiştir.
Herhangi bir yolla çoğaltılması ya da ticarî amaçlarla kullanılması
kanunen yasaktır.

© 2003 HİSAR Kültür Gönüllüleri
www.hisargazetesi.com

İÇİNDEKİLER

Ön Söz 4

Kül Tigin Âbidesi 12

Bilge Kağan Âbidesi 23

Tonyukuk Âbidesi 36

www.Altayli.Net

Ön Söz

Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin.. İlk Türk tarihi.. Taşlar üzerine yazılmış tarih.. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması.. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri.. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası.. Türk askerî dehasının, Türk askerlik san'atının esasları.. Türk gururunun ilahî yüksekliği.. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği.. Türk içtimaî hayatının ulvî tablosu.. Türk edebiyatınm ilk şaheseri.. Türk hitabet san'atının erişilmez şaheseri.. Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı.. Yalın ve keskin üslubun şaşırtıcı numunesi.. Türk milliyetçiliğinin temel kitabı.. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser.. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık.. Türk dilinin mübarek kaynağı.. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği.. Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına çıkartan delil.. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika.. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser.. insanlık aleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları.. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikâzı.. v. s. v. s.

www.Altayli.Net

Orhun âbidelerini vasıflandırmak isteyince, insanın zihninde işte bu gibi ifadeler sıralanmaktadır.

Orhun âbideleri Göktürk devrinden kalma kitâbelerdir. Göktürkler, milattan önceki asırlarda Hunlar tarafından kurulup, değişen sülaleler ve boylar idaresinde devam ede gelen Asya'daki büyük Türk imparatorluğunun 6. asırla 8. asır arasındaki devresinde hüküm sürmüşlerdir. 6. asrın ilk yarısında Türk devletinin başında Avarlar bulunuyordu. 552 tarihinde Bumin Kağan, Avar idaresine son vererek Türk

devletinin Göktürk hanedanı devrini açtı. O devirde büyük kağanlığın merkezi devletin doğu kısmmda idi ve batı kısmı da doğuya bağlı tabi bir kağanlıkla idare ediliyordu. Bumin Kağan'ın kardeşi İstemi Kağan da 576'ya kadar bu batı bölümünün kağanı idi.

Bumin Kağan, Göktürk hakimiyetini kurduğu sene içinde öldü ve sırasıyla üç oğlu, büyük kağanlık yaptılar. Birincisi 553'te, ikincisi 553-572'de, üçuncüsü de 572-581 tarihlerinde hüküm sürdüler. Bunlardan ikincisi olan Mukan zamanında devlet Mançurya'dan İran'a kadar uzanan kuvvetli bir imparatorluk haline geldi.

Daha sonra devlet, bir yandan kuvvetli hakanların yokluğu ve devleti teşkil eden kavimlerin çekişmeleri, öte yandan ve bilhassa Çin entrikası yüzünden bir sürü karışıklıklar geçirdi ve nihayet 630'da devletin asıl doğu kısmı Çin hakimiyetine geçti. Zamanla Çin hakimiyeti batı kısmına da sirayet etmeğe başladı. Fakat bu Çin esareti daha fazla devam etmedi ve Kutlug Kağan veya ikinci adıyla İltiriş Kağan, Çin hâkimiyetine son vererek 680-682 senesinde devleti yeniden toparladı. İltiriş Kağan ve 691'de ölünce yerine geçen kardeşi Kapgan Kağan idaresinde devlet yeniden eski haşmetini buldu.

İltiriş Kağan'ın Bilge ve Kül Tigin adlı iki oğlu vardı. Öldüğünde bunlar 8 ve 7 yaşlarında idiler. Kapgan Kağan 716'da ölünce idareyi onun oğulları almak istedi. Fakat Bilge ve Kül Tigin kardeşler buna mani olarak ve amcazâdelerini tasfiye ederek babalarının devletine el koydular ve Bilge Kağan hükümdar oldu. İki kardeş babalarının ve amcalarının devrinden kalmış ihtiyar vezir ve Bilge Kağan'ın kayınpederi Tonyukuk'un da yardımiyle devleti daha da kuvvetlendirdiler. Sonra 731'de Kül Tigin, 734'te de Bilge Kağan öldü. Bilge Kağan'ın ölümünden 10 sene kadar sonra da Uygurlar, devleti ele geçirerek 745'te Göktürk hakimiyetine son verdiler.

İşte bu kitapta sunduğumuz Orhun âbideleri, bu Türk hanedanının Bilge Kağan devrinin mahsulleridir. Birincisi olan Kül Tigin âbidesini ağabeyisi Bilge Kağan 732'de diktirmiş,

www.Altayli.Net

ikincisi olan Bilge Kağan âbidesini de ölümünden bir yıl sonra 735'te kendi oğlu olan kağan diktirmiştir. Üçüncü olarak verilen Tonyukuk âbidesi ise 720 - 725 senelerinde kendisi tarafından dikilmiştir.

Orhun civarında Orhun yazısı ile yazılı daha başka kitâbeler de bulunmuştur. Belli başlıları altı tanedir. Fakat bunların en büyükleri ve mühimleri bu üç tanesidir.

Orhun âbidelerine Orhun kitâbeleri de denir. Şüphesiz bunlar kitâbedir. Fakat hem maddî bakımdan, hem manevî bakımdan bu kitâbeler söz götürmez birer âbidedirler. Muhtevaları gibi heybetli yapıları da âbide hüviyetindedir. Onun için bunları ifade eden en iyi isim Orhun âbideleri tâbiridir.

Kül Tigin âbidesi, kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesinde birinci derecede rol oynamış bulunan kahraman kardeşine karşı Bilge Kağan'ın duyduğu minnet duygularının ve kendisini sanatkârane bir vecd ve coşkunluğun içine atan müthiş teessürünün ebedî bir ifadesidir. Bilge Kağan bu ruh hali ile âbide inşaatının başında oturup, eserin hazırlanmasına bizzat nezaret etmiştir. Âbidedeki ulvî ve mübarek hitâbe onun ağzından yazılmıştır, âbidede o konuşmaktadır, müellif odur.

Kül Tigin âbidesi, kaplumbağa şeklindeki oyuk bir kaide taşına oturtulmuştur. Keşfedildiği zaman, bu kaidenin yanında devrilmiş bulunuyordu. Bilhassa devrik vaziyette rüzgâra maruz kalan kısımlarında tahribat ve silintiler olmuştur. Sonradan yerine dikilmiştir. Yüksekliği 3,75 metredir. İtina ile yontulmuş, bir çeşit kireç taşı veya saf olmayan mermerdendir. Yukarıya doğru biraz daralmaktadır.

Dört cephelidir. Doğu ve batı cephelerinin genişliği aşağıda 132, yukarıda 122 santimdir. Güney ve kuzey cepheleri ise aşağıda 46, yukarıda 44 santimdir. Âbidenin üstü kemer şeklinde bitmektedir ve yukarı kısımda beş kenarlı olmaktadır. Doğu cephesinin üstünde kağanın işareti vardır. Batı cephesi

www.Alrayli.Net

büyük bir Çince kitâbe ile kaplıdır. Diğer üç cephesi Türkçe kitâbelerle doludur. Cepheler arasında kalan ve keskin olmayan kenarlarda ve Çince kitabenin yanında da Orhun yazısı vardır. Doğu cephesinde 40, güney ve kuzey cephelerinde 13'er satır vardır. Satırlar yukarıdan aşağıya doğru yazılmış ve sağdan sola doğru istif edilmiştir. Satırların uzunluğu aşağı yukarı 235 santim kadardır. Cetvelden çıkmış gibi, çok muntazam, düzgün ve güzel harflerle yazılmıştır. Âbidenin Çince kitabesinde Türk-Çin dostluğu, Türk imparatorluğu ve Kül Tigin methedilmekte ve tanıtılmakta,"Gelecek hadsiz, hesapsız nesillerin dimağlarında, onların müşterek muvaffakiyetlerinin şaşaası her gün yeniden canlansın diye, uzakta ve yakında bulunan herkesin bunu öğrenmesi için, bilhassa muhteşem bir kitâbe yaptık" ve "Böyle adamların ebediyen payidar olacaklarının muhakkak olmadığını kim söyleyebilir? Uğurlu haberleri ebediyen ilan için şimdi dağ gibi yüksek bir âbide dikilmiştir" gibi ifadeler sıralandıktan sonra, tarih kaydedilmektedir.

Âbidenin civarında türbe enkazı, pek çok heykel parçaları ve âbideye çıkan iki tarafı heykeller, taşlar dizili 4,5 kilometrelik bir yol bulunmuştur. Bu heykel parçaları arasında son zamanlarda Kül Tigin'in başı ile karısının gövdesi ve yüzünün bir kısmı da bulunmuştur.

Âbidenin ve türbenin inşâsında Türk ve Çin sanatkârları beraber çalışmışlardır. Âbidedeki kitabeleri Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yeğeni Yollug Tigin yazmıştır.

Bilge Kağan âbidesi, aynı yerde Kül Tigin âbidesinin bir kilometre uzağındadır. Şekli, tertibi ve yapısı tamamiyle birincisine benzemektedir. Yalnız bu bir kaç santim daha yüksektir. Bu yüzden doğu cephesinde 41 ve dar cephelerinde de 15'er satır vardır. Bunun da batı cephesinde asıl Çince kitâbe vardır, Çince kitabenin üstünde ayrıca Türkçe kitâbe devam etmektedir. Çince kitâbe hemen hemen tamamiyle silinmiştir.

Bilge Kağan âbidesi kendisinin 734'te ölümünden sonra 735'te oğlu tarafından dikilmiştir. Bu âbidede de Bilge Kağan konuşmaktadır. Esasen âbidenin kuzey cephesinin ilk 8 satırı

www.Altayli.Net

Kül Tigin âbidesinin güney cephesinin, doğu cephesinin 2-24 satırları ise Kül Tigin âbidesinin doğu cephesinin mukabil satırlarına benzemektedir. Bu âbidede ayrıca Kül Tigin'in ölümünden sonraki vakaların ilave edildiği görülür.

Bilge Kağan âbidesi hem devrilmiş, hem de parçalanmıştır. Onun için tahribat ve silinti bunda çok fazladır. Bu âbideyi de yeğeni Yollug Tigin yazmıştır. Her iki âbidede de Bilge Kağan'ın sözlerinin dışında Yollug Tigin'in kitâbe kayıtları ve ilâveleri yer almaktadır. Bu âbidenin etrafında da yine türbe enkazı ve daha az olmak üzere heykeller, balballar ve taşlar vardır.

Tonyukuk âbidesi, diğer iki âbidenin biraz daha doğusunda bulunmaktadır. Devrilmemiş, dikili dört cepheli iki taş halindedir. Birinci ve daha büyük olan taşta 35, ikinci taşta 27 satır vardır. İkinci taşta yazılar daha itinasızdır ve aşınma da daha çoktur. Bu âbidenin yazıları Kül Tigin ve Bilge Kağan'ınki kadar düzgün değildir. Bu âbidede de yazı yukarıdan aşağı yazılmıştır. Fakat diğer ikisinin aksine satırlar soldan sağa doğru istif edilmiştir. Tezyinatı da diğer kitâbelerdeki kadar sanatkarâne değildir. Tonyukuk âbidesinin yanında da büyük bir türbe kalıntısı, heykeller, balballar ve taşlar vardır.

Tonyukuk âbidesini, İltiriş Kağan'ın isyanına iştirak eden ve o günden Bilge Kağan devrine kadar devlet idaresinin baş yardımcısı olarak kalan büyük Türk devlet adamı ve başkumandanı Tonyukuk, ihtiyarlık devrinde bizzat diktirmiştir. Bu âbidede Tonyukuk konuşmaktadır, bu âbidenin müellifi odur.

Kül Tigin ve Bilge Kağan âbideleri Baykal gölünün güneyinde Orhun nehri vâdisinde Koşo Tsaydam gölü civarında 47,1. arz ve 102 1/2. tul derecelerinde bulunmaktadır. Ötüken ormanının da buradaki Hangay sıradağlarının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Tonyukuk âbidesi ise biraz daha doğuda 48. arz ve 107. tul dereceleri arasında Tola nehrinin yukarı mecrasında Bayn Çokto denilen yerin yakınında bulunmaktadır.

Orhun âbidelerinin bulunuşu insanlığın en büyük

www.Altayli.Net

keşiflerinden biridir. Orhun harfleri ile yazılı kitabelerden daha 12. asırda tarihçi Cuveynî Târih-î Cihangüşâ'sında bahsetmişti, ayrıca Çin kaynakları da çok eskiden bu âbidelerin dikildiğini bildirmekte idi. Fakat 18. ve 19. asırlara kadar Orhun harfli yazılar ve âbideler ilim âleminin meçhulü olarak kalmıştı. Önce Kırgızlara ait mezar taşlarından ibaret bulunan ve tek tük kelimelerle isimleri ihtiva eden Yenisey kitâbeleri bulunmuştur. İlk defa nebatatçı Messerschmidt 1721 yılında Yenisey vâdisinde bu yazı ile yazılı bir taşı tesbit etmiştir.

Fakat Orhun harfli kitâbelerin yolunu açan ve bu hususta ilim aleminin dikkatini çeken Strahlenberg olmuştur. 1709'da Poltava muharebesinde esir düşen bu İsveçli subayı Ruslar Sibirya'ya sürmüşlerdir. Sürgünde 13 sene kalan, Messerschmidt'e yardım eden ve serbestçe gezip dolaştığı yerlerde incelemelerde bulunan Strahlenberg 1722'de vatanına döndükten sonra, 1730'da araştırmalarının neticesini yayınlamış ve bu arada eserinde meçhul Yenisey kitâbelerinden de bahsederek bazılarını yayınlamıştır.

Bu yayın derhal ilim âleminin dikkatini çekmiş ve Orhun âbidelerinden bir iki asır öncesine ait bulunan Yenisey kitabeleri arka arkaya bulunmaya başlamıştır. Nihayet 1809'da Rus bilgini Yadrintsev, sonradan Kül Tigin ve Bilge Kağan âbideleri olduğu anlaşılan Orhun kitâbelerini bulmuş, bunun üzerine 1890 tarihinde Heikel'in başkanlığında bir Fin, 1891'de de Radolff'un başkanlığında bir Rus ilmî sefer heyeti mahalline gönderilmiştir. Her iki sefer heyeti de âbideleri yakından tetkik etmiş ve fotoğraflarını alarak dönmüştür. Fin heyeti getirdiği mükemmel fotoğrafları Avrupa ilim merkezlerine dağıtmış, öte yandan hem Fin heyeti, hem de Radloff, getirdikleri malzemenin fotoğraflarını büyük atlaslar halinde neşretmişlerdir. Bu atlas yayınları ile âbidelerin okunması çalışmaları hızlanmış ve daha başka yazıları da çözmüş bulunan Danimarkalı büyük âlim Thomsen, kısa bir zaman sonra, 1893'te Orhun yazısını çözmeğe muvaffak olmuştur. Önce, âbidelerde çok geçen tengri, Türk ve Kül Tigin kelimelerini çözen Thomsen, sonra bütün âbideleri okumuş ve böylece Türk milletinin, ebedî minnettarlığına mazhar olmuştur.

www.Altayli.Net

Artık bu çözümden sonra bir yandan Thomsen, bir yandan Radloff âbidelerin metni ve tercümeleri üzerinde adetâ yarışa girmişler, bunu diğer âlimler takip etmiş ve zamanımıza kadar bu büyük Türk âbideleri elden düşmemiştir. Amerika'dan Japonya'ya kadar Avrupa'da ve medeni âlemde hemen hemen her dilde bu âbideler üzerinde araştırmalar yapılmış, 6 tanesi büyük olan Orhun harfli yeni kitâbeler ve metinler bulunmuş, neşirler birbirini kovalamıştır. Son zamanlarda Orhun sahası arkeolojik araştırmalarda da ön plana geçmiş ve burada yüzlerce heykel, balbal, çeşitli eserler ve şehir harabeleri bulunmuştur. Bu arada Çekoslovak alimi L. Jisi Kül Tigin heykelinin başını da bulup gün ışığına çıkarmıştır. Bugün, Orhun kitâbeleri üzerinde yapılan araştırmaların adları bile bir kitap teşkil eder.

Orhun âbidelerinin manzum oldugunu ileri sürenler vardır. Hattâ bir Rus bilgini bu hususta geniş bir deneme yapmış ve âbideleri manzum olarak yayınlamıştır. Tabiî, bu görüş doğru değildir. Fakat âbidelerdeki dilin ve üslubun âhengini göstermesi bakımından dikkate değer bir husustur.

Gerçekten Orhun âbidelerini, bugün Türkiye'den binlerce kilometre uzakta eski Türk yurdunda, bugünkü Moğolistan'da Türklüğün sehadet parmakları olarak yükselen bu mübarek taşları kana kana okumak, her kelimesi üzerinde derin derin düşünmek, resimlerini huşû içinde seyrederek ruhu yıkamak, her Türk için millî bir ibâdettir. İşte bu kitap, bu ibâdetin hizmetine sunulmaktadır.

MUHARREM ERGİN

www.Altayli.Net

www.Altayli.Net

Sayfaların yanındaki rakamlar, âbidelerdeki asıl metnin satır numaralarıdır. Ortaya gelen satır başları dik çizgilerle gösterilmiştir.

Noktalı yerler, metindeki eksik yerleri göstermektedir.

KÜL TİGİN ÂBİDESİ

Güney cephesi

Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu 1
zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa
küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim,
güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk
beyleri, Otuz Tatar...... | Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu 2
sözümü iyice işit, adamakıllı dinle:

Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına,
batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun
içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti | hep
düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı 3
Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur.

Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim,
denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine kadar
ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci
nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim.
Kuzeyde, Yir Bayırku yerine kadar ordusevk ettim. 4
Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha
iyisi hiç yokmuş, il tutacak yer Ötüken ormanı imiş.

Bu yerde oturup Çin milleti ile | anlaştım. Altını,

www.Altayli.Net

gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. 5

Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak
imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak
milleti öylece yaklaştırırmış. Yaklaştırıp, konduktan
sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. | İyi bilgili
insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa, 6
kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı
sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk
milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay
ormanına, Tögültün | ovasına konayım dersen, Türk 7
milleti, öleceksin!

Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü
mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş.
Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan,
öldün! O yere doğru gidersen, Türk milleti, öleceksin!
Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir 8
sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il
tutarak oturacaksın.

Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin.
Açlık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı
düşünmezsin. Öyle olduğun | için, beslemiş olan 9
kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda
mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla her yere
hep zayıflayarak, ölerek yürüyordun. Tanrı buyurduğu
için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum. 10
Kağan oturup | aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir
milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa, bu
sözümde yalan var mı ?

Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini
toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini
yine | burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedî taşa
vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, 11
beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı
yanılacaksınız?

www.Altayli.Net

Ben ebedî taş yontturdum.... Çin kağanından
resimci getirdim, resimlettim. Benim sözümü kırmadı, |
Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona 12
bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim
vurdurdum. Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü
vurdurdum....... On Ok oğluna, yabancına kadar bunu
görüp bilin. Ebedî taş | yontturdum..... il ise, şöyle daha
erişilir yerde ise, işte öyle erişilir yerde ebedî taş 13
yontturdum, yazdırdım. Onu görüp öyle bilin. Şu
taş....dım. Bu yazıyı yazan yeğeni Yollug Tigin.

Doğu cephesi

Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi
arasında insan oğlu kılınmış, insan oğlunun üzerine 1
ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak
Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi
vermiş. | Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek 2
dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya
baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadırkan
ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş.
İkisi arasında pek teşkilâtsız Gök Türk öylece 3
oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş.
Buyruku yine bilgili imiş tabiî, cesur imiş tabiî. Beyleri
de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş
tabiî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat 4
etmiş. Yasçı, aklayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli
Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan,
Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas
tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş.

Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabiî,
oğulları kağan olmuş tabiî. Ondan sonra küçük kardeşi
büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi 5
kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü

www.Altayli.Net

kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabiî, kötü
imiş tabiî, | Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin 6
milleti hilekar ve sahtekar olduğu için, aldatıcı olduğu
için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü
için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirttiği için, Türk
milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, | kağan yaptığı 7
kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erkek
evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariye oldu. Türk
beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup,
Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda
gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş. 8
Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk edi vermiş. Çin
kağanına ilini, töresini alı vermiş.

Türk halk | kitlesi şöyle demiş: illi millet idim,
ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı 9
millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum
der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş. |
Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden 10
yine teslim olmuş.

Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden, Türk
milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok
olmaya gidiyormuş.

Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu
öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet
olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu 11
göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam
kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı | yürüyor diye ses
işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp 12
yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın
askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya,
batıya asker sevk edip toplamış yığmış. Hepsi | yedi yüz 13
er olmuş.

Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış
milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini
bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, 14

www.Altayli.Net

yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. | Yabguyu, şadı orda vermiş.

Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kunkan, Otuz Tatar, Kitay, Tatabı hep düşman imiş. Babam kağan 15
bunca...... | Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lûtfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili, 16
| töreyi kazanıp, uçup gitmiş.

Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı, | Amcam kağan oturduğunda kendim Tarduş milleti üzerinde şad idim. 17
Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapıca kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik. | Yekûn olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, 18
on üç defa savaştık, illiyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik.

Türgiş Kağanı Türkümüz, milletimiz idi. Bilmediği | için, bize karşı yanlış hareket ettiği için 19
kağanı öldü. Buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü.

Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz 20
olmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip. ....

Bars bey idi. Kağan adım burda biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti cariye, kul oldu.

Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Savaştık. ..... ilini | 21

www.Altayli.Net

geri verdik.

Doğuda Kadırkan ormanım aşarak milleti öyle kondurduk. Öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk. Öyle düzene soktuk.

O zamanda kul kullu olmuştu, cariye cariyeli
olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu 22
babasını bilmezdi. | Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş
ilimiz, töremiz vardı.

Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök
basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni
kim boza bilecekti? Türk milleti, vaz geç, | pişman ol! 23
Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili
kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata
ettin, kötü hale soktun.

Silâhlı nereden gelip dağıtarak gönderdi?
Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi. Mukaddes
ötüken ormanının milleti, gittin. Doğuya giden, | gittin. 24
Batıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı:
Kanın su gibi koştu, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek
evladın kul oldu, hanımlık kız evladın cariye oldu.
Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam kağan 25
uçup gitti.

Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk
milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı,
annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, 26
Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o
Tanrı kağan oturttu tabiî.

Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İşte
aşsız, dışta donsuz(**1**); düşkün, perişan milletin üzerine
oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk.
Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı 27
sanı yok olmasın | diye, Türk milleti için gece

1. elbisesiz, çıplak

www.Altayli.Net

uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım, öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım.

Ben kendim kağan oturduğumda, her yere | gitmiş
olan millet öle yite, yaya olarak, çıplak olarak dönüp
geldi. Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine 28
doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde
Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim, ...
savaştım. Ondan | sonra. Tanrı bağışlasın, devletim var
olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti 29
diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti
zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden,
değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti
hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti. İşi 30
gücü veriyor. Bunca töreyi kazanıp küçük kardeşim Kül
Tigin kendisi öylece vefat etti.
|

Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül
Tigin yedi yaşında kaldı....... I Umay gibi annem hatunun
devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı. On altı 31
yaşında, amcam kağanın ilini, töresini şöyle kazandı:
Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettik, bozduk. Çinli
Ong vali, elli bin asker geldi, savaştık. | Kül Tigin yaya
olarak atılıp hücum etti. Ong valinin kayın biraderini, 32
silâhlı, elle tuttu, silahlı olarak kağana takdim etti. O
orduyu orda yok ettik.

Yirmi bir yaşında iken, Çaça generale karşı
savaştık. En önce Tadıgın, Çorun bozatına binip hücum
etti. O at orda | Öldü. İkinci olarak İşbara Yamtarın boz 33
atına binip hücum etti. O at orda öldü. Üçüncü olarak
Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hücum etti. O
at orda öldü. Zırhından kaftanından yüzden fazla ok ile
vurdular, yüzüne başına bir tane değdirmedi. ..... Hücum 34
ettiğini, Türk beyleri, hep bilirsiniz. O orduyu orda yok
ettik.

Ondan sonra Yir Bayırkunun Uluğ Irkini düşman

www.Altayli.Net

oldu. Onu dagıtıpp Türgı Yargun Gölünde bozduk. Uluğ
İrkin azıcık erle kaçıp gitti. 35

Kül Tigin yirmi altı | yaşında iken Kırgıza doğru
ordu sevk ettik. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen
ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık.
Kağanı ile Songa ormanında savaştık. Kül Tigin, 36
Bayırkunun ak aygırına | binip atılarak hücum etti. Bir
eri ok ile vurdu, iki eri kovalayıp takip ederek mızrakladı.
O hücum ettiğinde, Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu
kırarak, vurdular. Kırgız kağanını öldürdük, ilini aldık.

O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak, İrtiş
nehrini geçerek yürüdük. Türgiş kavmini uykuda bastık.
Türgiş kağanının ordusu Bolçuda ateş gibi, fırtına gibi 37
geldi. Savaştık. Kül Tigin alnı beyaz boz ata binip hücum
etti. Alnı beyaz boz...... | ... tutturdu. İkisini kendisi
yakalattı. Ondan sonra tekrar girip Türgiş kağanının
buyruku Az valisini elle tuttu. Kağanını orda öldürdük, 38
ilini aldık. Türgiş avam halkı hep tâbi oldu. O kavmi
Tabarda kondurduk..........

Soğd milletini düzene sokayım diye İnci nehrini
geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Ondan
sonra Türgiş avam halkı düşman olmuş. Kengerise doğru 39
gitti. Bizim askerin atı zayıf, azığı yok idi. Kötü kimse
er.......... | kahraman er bize hücum etmişti. Öyle bir
zamanda pişman olup Kül Tigini az erle eriştirip
gönderdik. Büyük savaş savaşmış. Alp Şalçı ak atına 40
binip hücum etmiş. Türgiş avam halkını orda öldürmüş,
yenmiş. Tekrar yürüyüp.......

Kuzey cephesi

.... ile, Koşu vali ile savaşmış. Askerini hep 1

www.Altayli.Net

öldürmüş. Evini, malını eksiksiz hep getirdi.

Kül Tigin yirmi yedi yaşına gelince Karluk kavmi
hür ve müstakil iken düşman oldu.Tamag Iduk Başta
savaştık. | Kül Tigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı 2
ata binip atılarak hücum etti. İki eri takip edip
kovalayarak mızrakladı. Karluku öldürdük, yendik.

Az milleti düşman oldu. Kara Gölde savaştık. Kül
Tigin otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı atına binip atılarak
hücum etti. Az ilteberini tuttu. Az milleti orda yok oldu. 3

Amcam kağanın ili sarsıldığında: millet,
hükümdar ikiye ayrıldığında, İzgil milleti ile savaştık.
Kül Tigin Alp Şalçı atına binip atılarak hücum etti. O at 4
orda düştü. İzgil milleti öldü.

Dokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer
bulandığı için düşman oldu. Bir yılda beş defa savaştık.

En önce Togu Balıkta savaştık. Kül Tigin Azman
atına binip atılarak hücum etti. Altı eri mızrakladı. 5
Askerin hücumunda yedinci eri kılıçladı.

İkinci olarak Kuşalgukta Ediz ile savaştık. Kül
Tigin Az yağızına binip, atılarak hücum edip bir eri
mızrakladı. Dokuz eri çevirerek vurdu. Ediz kavmi orda
öldü.

Üçüncü olarak Bolçuda Oğuz ile savaştık. Kül
Tigin Azman atına binip hücum etti, mızrakladı. 6
Askerini mızrakladık, ilini aldık.

Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk |
milleti ayak titretti. Perişan olacaktı. İlerleyip gelmiş 7
ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit
on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük.

Beşinci olarak Ezginti Kadızda Oğuz ile savaştık.

www.Altayli.Net

Kül Tigin Az yağızına binip hücum etti. İki eri 8
mızrakladı, çamura soktu. O ordu orda öldü.

Amga kalesinde kışlayıp ilk baharında Oğuza
doğru ordu çıkardık. Kül Tigini evin başında bırakarak,
müdafaa tedbiri aldık. Oğuz düşman, merkezi bastı. Kül 9
Tigin öksüz atına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi
vermedi. Annem hatun ve analarım, ablalarım,
gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariye
olacaktı, ölenler yurtta yolda yatıp kalacaktınız. Kül 10
Tigin olmasa hep ölecektiniz.

Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim
düşünceye daldım(**1**). Görür gözüm görmez gibi, bilir
aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım.
Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş. 11
Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak,
gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye
daldım. Müthiş düşünceye daldım. İki şadın ve küçük
kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin, milletimin
gözü kaşı kötü olacak diyip düşünceye daldım.

Yasçı, ağlayıcı olarak Kıtay, Tatabı milletinden
başta | Udar general geldi. Çin kağanından İsiyi Likeng
geldi. On binlik hazine, altın, gümüş fazla fazla getirdi. 12
Tibet kağanından vezir geldi. Batıda gün batısındaki
Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, Oğul
Tarkan geldi. | On Ok oğlum Türgiş kağanından Makaraç
mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi. Kırgız 13
kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Türbe yapıcı, resim
yapan, kitabe taşı yapıcısı olarak Çin kağanının yeğeni
Çang general geldi.

Kuzey-doğu cephesi

Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yastöreni tertip ettik. Türbesini, resimini(**2**), kitâbe taşını maymun yılında

1. (veya) üzüldüm, (veya) mateme gark oldum
2.(veya) hekelini

www.Atayli.Net

yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kül Tigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çöktürdü.......... Bunca resimciyi Tuygut vali getirdi.

Güney-doğu cephesi

Bunca yazıyı yazan Kül Tiginin yeğeni Yollug Tigin, yazdım. Yirmi gün oturup bu taşa, bu duvara hep Yollug Tigin, yazdım.

Değerli oğlunuzdan, evladınızdan çok daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi..........

Güney-batı cephesi

Kül Tiginin altınını, gümüşünü, hazinesini, servetini, dört binlik at sürüsünü idare eden Tuygut bu.......... Beyim prens yukarı gök..........taş yazdım. Yollug Tigin.

Batı cephesi

Batıdan Soğd baş kaldırdı. Küçük kardeşim Kül Tigin......... için, öle yite işi gücü verdiği için, Türk Bilge Kağanı, nezaret etmek üzere, küçük kardeşim Kül Tigini gözeterek oturdum, Inançu Apa Yargan Tarkan adını verdim. Onu övdürdüm.

www.Altayli.Net

BİLGE KAĞAN ÂBİDESİ

Doğu cephesi

Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı 1
sözüm:

Babam Türk Bilge Kağanı.......... Sir, Dokuz Oğuz,
İki Ediz çadırlı beyleri, milleti .... Türk tanrısı.......... | 2
üzerine kağan oturdum. Oturduğumda ölecek gibi
düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip,
yere dikilmiş gözü yukarı baktı. Bu zamanda kendim
oturup bunca ağır töreyi dört taraftaki.......... dim.

Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, iki si
arasında insan oğlu kılınmış. | İnsan oğlunun üzerine
ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak 3
Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku
vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek
dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbikılmış. Başlıya
baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadırkan
ormanına kadar, batıda | Demir Kapıya kadar 4
kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilâtsız Gök Türkü
düzene sokarak öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş,
cesur kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabiî, cesur imiş
tabiî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili

www.Altayli.Net

öylece tutmuş tabiî, ili tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi 5
öylece vefat etmiş. | Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün
doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans,
Kırgız, Üç Kunkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet
gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş.

Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabiî,
oğulları kağan olmuş tabiî. Ondan sonra küçük kardeşi 6
büyük kardeşi gibi | kılınmamış olacak, oğlu babası gibi
kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü
kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabiî, kötü
imiş tabiî. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için. Çin
milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu
için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü 7
için, bey ve milleti | karşılıklı çekiştirttiği için, Türk
milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı
kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erkek
evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariye kıldı.
Türk beyler Türk adınıbıraktı. Çinli beyler Çin adını
tutarak, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl | işi gücü 8
vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu
sevk edi vermiş. Batıda Demir Kapıya ordu sevk edi
vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş.

Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim
şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. | Kağanlı
millet idim, kağanım hani, ne kağana işi, gücü veriyorum
der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş. 9
Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip
edemediğinden, yine tâbi olmuş.

Bunca işi, gücü verdiğini düşünmeden, Türk
milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok
olmaya gidiyormuş. 10

Yukarıda | Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle
tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet
olsun diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu
göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam

www.Altayli.Net

kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses 11
işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki | inmiş. Toplanıp
yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam
kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.
Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi
yedi yüz er olmuş.

Yedi yüz erolup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış
milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini
bırakmış | milleti, ecdadımın töresince yaratmış,
yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. 12
Yabguyu, şadı orda vermiş.

Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz
Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kunkan,
Otuz Tatar, Kitay, Tatabı hep düşman imiş. Babam kağan
bunca.......... kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş
yapmış. Tanrı lûtfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı 13
kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz
çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili,
töreyi kazanıp, uçup gitmiş.

Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak
dikmiş. Babam | kağan uçduğunda kendim sekiz yaşında 14
kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Oturarak
Türk milletini tekrar tanzim etti, tekrar besledi. Fakiri
zengin kıldı, azı çok kıldı.

Amcam kağan oturduğunda kendim prens ....
Tanrı buyurduğu için | on dört yaşımda Tarduş milleti 15
üzerine şad oturdum.

Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung
ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapıya kadar
ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar
ordu sevk ettik. Yekûn olarak yirmi beş defa ordu sevk
ettik, on üç defa savaştık, illiyi ilsizleştirdik, kağanlıyı 16
kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş
eğdirdik.

www.Altayli.Net

Türgiş kağanı Türküm, milletim idi. Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği, ihanet ettiği için kağanı öldü, buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü.

Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz kalmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip..........

Bars bey | idi. Kağan adını burda biz verdik. Kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi ihanet etti, kağanı öldü, milleti cariye, kul oldu. 17

Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız milletini tanzim ve tertip edip geldik. Savaştık....... ilini geri verdik.

Doğuda Kadırkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarbana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. 18

O zamanda kul kullu, cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, öyle düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı.

Türk, Oğuz beyleri, milleti işit: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, | Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vaz geç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale 19
soktun.

Silahlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi? Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin! Doğuya giden,gittin! Batıya giden, gittin! Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın nehir gibi koştu. Kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdını kul kıldın. Hanımlık kız evladım cariye 20

www.Altayli.Net

kıldın. O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti.

Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk
milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, |
annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk
milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı 21
kağan oturttu tabiî.

Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte
aşsız, dışta donsuz(**1**); düşkün, perişan millet üzerine
oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük
kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, |
amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok 22
olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz
oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle
yite kazandım, öyle kazanıp bütün milleti ateş, su
kılmadım.

www.Altayli.Net

Ben kendim kağan oturduğumda her yere gitmiş
olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri | geldi.
Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru;
doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru; güneyde Çine doğru
on iki defa ordu sevk ettim.............. savaştım. Ondan 23
sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var
olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak
milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım. | Az
milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan
daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, 24
düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti.

On yedi yaşımda Tanguta doğru ordu sevk ettim. Tangut milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım.

On sekiz yaşımda Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum.

25

Çinli Ong vali, elli bin asker geldi. Iduk Başta

1. elbisesiz, çıplak

savaştım. O orduyu orda yok ettim.

Yirmi yaşımda, Basmıl Iduk Kut soyumdan olan
kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim.
K......... m tabi kıldım, malını çevirip getirdim.

Yirmi iki yaşımda Çine doğru ordu sevk ettim.
Çaça general, seksen bin asker ile savaştım. Askerini 26
orda öldürdüm.

Yirmi altı yaşımda Çik kavmi Kırgız ile beraber
düşman oldu. Kemi geçerek Çike doğru ordu sevk ettim.
Örpende savaştım. Askerini mızrakladım. Az milletini
aldım. .... tâbi kıldım.

Yirmi yedi yaşımda Kırgıza doğru ordu sevk ettim.
Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak
yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. Kağanı ile Songa 27
ormanında savaştım. Kağanını öldürdüm, ilini orda
aldım.

O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak İrtiş
nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım.
Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi. |
Bolçuda savaştık. Kağanını, yabgusunu, şadını orda
öldürdüm. İlini orda aldım. 28

Otuz yaşımda Beş Balıka doğru ordu sevk ettim.
Altı defa savaştım......... askerini hep öldürdüm. Onun
içindeki ne kadar insan .... yok olacaktı .... çağırmak
için geldi. Beş Balık onun için kurtuldu.

Otuz bir yaşımda Karluk milleti sıkıntısız, hür ve 29
serbest iken, düşman oldu. Tamag Iduk Başta savaştım.
Karluk milletini öldürdüm, orda aldım .... Basmıl kara
.... Karluk milleti toplanıp geldi. .... m, öldürdüm.

Dokuz Oğuz benim milletim idi. Gök, yer
bulandığı için, ödüne | kıskançlık değdiği için düşman 30

www.Altayli.Net

oldu. Bir yılda dört defa savaştım:

En önce Togu Balıkta savaştım. Togla nehrini yüzdürerek geçip ordusu..........

İkinci olarak Andırguda savaştım. Askerini mızrakladım ....

Üçüncü olarak Çuş başında savaştım. Türk milleti
ayak titretti, perişan olacaktı. İlerleyip yayarak gelen
ordusunu püskürttüm. Çok ölecek orda dirildi. Orda 31
Tongra yiğti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip
vurdum.

Dördüncü olarak Ezginti Kadızda savaştım. Askerini orda mızrakladım, yıprattım .... yıprat..........

Otuz iki yaşımda Amgı kalesinde kışladıkta kıtlık
oldu. İlk baharında | Oğuza doğru ordu sevk ettim. İlk
ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi. Üç Oğuz
ordusu basıp geldi. Yaya, kötü oldu diyip yenmek için
geldi. Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, 32
bir kısım ordusu savaşmak için geldi. Biz az idik, kötü
durumda idik.

Oğuz.......... düşman .... Tanrı kuvvet verdiği
için orda mızrakladım, | dağıttım. Tanrı bahşettiği için,
ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük
kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk 33
milleti ölecekti, yok olacaktı. Türk beyleri, milleti, böyle
düşünün, böyle bilin!

Oğuz kavmi.......... göndermeden, diye ordu sevk
ettim. | Evini barkını bozdum. Oğuz kavmi Dokuz Tatar
ile toplanıp geldi. Aguda iki büyük savaş yaptım. 34
Ordusunu bozdum, ilini orda aldım. Öyle kazanıp ....

Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşımda .... idi. Seçkin, muhterem, güç | beslemiş olan, kahraman

www.Altayli.Net

kağanına ihanet etti. Üstte Tanrı, mukaddes yer, su,
amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak. Dokuz Oğuz
kavmi yerini, suyunu terk edip Çine doğru gitti. Çin......... 35
bu yere geldi. Besleyeyim diye düşünüp .... millet
..........suçla......... güneyde Çinde adı sanı yokoldu. Bu
yerde bana kul oldu.

Ben kendim kağan oturduğum için Türk milletim
.... kılmadım, ili, töreyi çok iyi kazandım ....
toplanıp .... orda savaştım. Askerini mızrakladım. 36
Teslim olan teslim oldu, millet oldu; Ölen öldü.
Selengadan aşağıya yürüyerek Kargan vadisinde evini,
barkını orda bozdum. .... ormana çıktı. Uygur valisi
yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti. .... | .... Türk
milleti aç idi. O at sürüsünü alıp besledim. 37

Otuz dört yaşımda Oğuz kaçıp Çine girdi.
Eseflenip ordu sevk ettim. Hiddetle ...., oğlunu,
karısını orda aldım. İki valili millet .... |.......... 38

30

Tatabı milleti Çin kağanına itaat etti. Elçisi, iyi
sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim. Milleti 39
orda bozdum. At sürüsünü .... askeri toplanıp geldi.
Kadırkan ormanına kon .... yerine doğru, suyuna
doğru kondu. 40

Güneyde Karluk milletine doğru ordu sevk et
diyip Tudun Yamtarı gönderdim, gitti. .... Karluk
valisi yok olmuş, küçük kardeşi bir kaleye ....
kervanı koşmadı. Onu korkutayım diyip ordu sevk ettim. 41
Koruyucu iki üç kişi ile beraber kaçıp gitti. Halk kütlesi
kağanım geldi diyip övdü .... ad verdim. Küçük adlı
....

Güney-doğu cephesi

..... Gök Öngü çiğneyerek ordu yürüyüp, gece ve gündüz yedi zamanda susuzu geçtim. Çorağa ulaşıp yağmacı askeri .... Keçine kadar ....

www.Altayli.Net

Güney cephesi

.... Çin süvarisini, on yedi bin askeri ilk gün 1
öldürdüm. Piyadesini ikinci gün hep öldürdüm. Bi..........
aşıp vard .... defa ordu sevk ettim. Otuz sekiz
yaşımda kışın Kitaya doğru ordu sevk ettim ....

Otuz dokuz yaşımda ilk baharda Tatabıya doğru
ordu sevk ettim. .... ben .... öldürdüm.
Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini .... | millet
.... karısını yok kıldım............ | .... | savaştım.
.... verdim. Kahraman erini öldürüp balbal kılı
verdim. 2

Elli yaşımda Tatabı milleti Kıtaydan ayrıldı.
.... İker dağına .... | Kugeneral kumandasında kırk
bin asker geldi. Töngkes dağında hücum edip vurdum.
Otuz bin askeri öldürdüm. On bin .... ise 3
öktüm. Tatabı .... | öldürdü. Büyük oğlum hastalanıp 4
yok olunca Ku'yu, generali balbal olarak diki verdim. 5,6
7

Ben on dokuz yıl şad olarak oturdum, on dokuz yıl
kağan olarak oturdum, il tuttum. Otuz bir...........|
Türküm için, milletim için iyisini öylece kazanı verdim. 8

Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onuncu
ay, yirmi altıda uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay, yirmi 9
yedide yas töreni yaptırdım. Bukağ vali .... | babası
Lisün Tay generalin başkanlığında beş yüz yiğit geldi.
Kokuluk .... altın, gümüş fazla fazla getirdi. Yas töreni
kokusunu getirip diki verdi. Sandal ağacı getirip öz 10
.... | Bunca millet saçını, kulağını .... kesti. İyi
binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız
getirip hep bıraktı.
11

Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı,

www.Altayli.Net

sözüm:

Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan 12
| başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu .... Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk .... iç buyruk; Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalade | 13
fevkalade çok iltica etti.

.... Türk beylerini, milletini fevkalade çok yüceltti. Övdü .... babam kağan .... ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti .... Kendime bunca 14

Kuzey cephesi 15

Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri. Otuz Tatar, ... Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözü mü iyice işit, adamakıllı dinle:

Doğuda gün | doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti hep 1
düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur.

Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz | Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. 2
Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca

www.Altayli.Net

yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.

Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, | ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. 3

Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa kabilesine, milletine, akrabasına kadar barındırmaz |
imiş. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok 4
çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin!

Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü
mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. 5
Bilgi | bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan, öldün! O yere doğru gidersen Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.

Türk milleti, tokluğun kıymetim bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı
düşünmezsin. Öyle olduğun için beslemiş olan 6
kağanının | sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla, her yere hep zayıflayarak ölerek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu | sözümde yalan var mı?

7

Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedî taşa

www.Alfayli.Net

vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız?
| 8

Babam | kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş .... Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertipledim .... kıldım.

.... Türgiş kağanına kızımı .... | ..... fevkalâde büyük törenle alı verdim. Türgiş kağanının | kızını fevkalade büyük törenle oğluma alı verdim.......... fevkalâde büyük törenle alı verdim............yaptırdım.
.... 9

.... başlıya baş eğdirdim, dizliye diz çöktürdüm. Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için | gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde .... batıda .... Sarı altınını,
beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek 10
atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanı verdim, tanzim edi verdim. .... kedersiz kıldım. Üstte Tanrı kudretli .... Türk beylerini, milletini .... besleyin, zahmet çektirmeyin, incitmeyin!

.... benim Türk beylerim, Türk milletim,.......... 11
kazanıp .... bu.......... bu kağanından, bu beylerinden......... suyundan ayrılmazsan, Türk milleti,
kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz 12
olacaksın.

.... Ondan sonra Çin kağanından resimciyi hep 13
getirttim. Benim sözü mü kırmadı, maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım: İçine dışına bambaşka resim vurdurdum. Taş yonttturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum .... On Ok oğluna, yabancına kadar bunu görüp bilin! Ebedî taş
yontturdum.......... yontturdum, yazdırdım. .... O taş 14

www.Altayli.Net

türbesini ....

Batı cephesi

1 .... üstte ....
2 Bilge Kağan uçtu.
3 Yaz olsa, üstte gök
4 davulu gürler gibi, öylece ve
5 dağda yabani geyik gürlese, öylece
6 mateme gark oluyorum. Babam kağanın
7 taşını kendim kağan

Güney - batı cephesi

Bilge Kağan kitâbesini Yollug Tigin, yazdım. Bunca türbeyi, resimi, sanatı.........kağanın yeğeni Yollug Tigin ben bir ay dört gün oturup yazdım, resimledim ....

www.Altayli.Net

TONYUKUK ÂBİDESİ

(Birinci Taş)

Doğu cephesi

Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım. 1
Türk milleti Çine tâbi idi. | Türk milleti hanını bulmayıp 2
Çinden ayrıldı, hanlandı. Hanını bırakıp Çine tekrar 36
teslim oldu. Tanrı şöyle demiştir: Han verdim, | hanını 3
bırakıp teslim oldun.

Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk
milleti öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir milletinin 4
yerinde | boy kalmadı.

Ormanda taşta kalmış olanı toplanıp yedi yüz
oldu. İki kısmı atlı idi, bir kısmı yaya idi. Yedi yüz kişiyi | 5
sevk eden büyükleri şad idi. Katıl dedi. Katılanı ben idim.
Bilge Tonyukuk.

Kağan mı kılayım, dedim. Düşündüm. Zayıf boğa
ve semiz boğa arkada | tekme atsa; semiz boğa, zayıf boğa 6
olduğu bilinmezmiş derler diyip, öyle düşündüm.
Ondan sonra Tanrı bilgi verdiği için kendim bizzat kağan kıldım.

Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan | ile beraber

www.Altayli.Net

İltiriş Kağan olunca güneyde Çini, doğuda Kıtayı, 7
kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı
bizzat bendim. Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda
oturuyorduk.

Güney cephesi

Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. 1
Milletin boğazı tok idi. Düşmanımız etrafta ocak gibi idi,
biz ateş idik.

Öylece oturur iken Oğuzdan casus geldi. Casusun
sözü şöyle: Dokuz Oğuz milletinin üzerine kağan oturdu 2
der. Çine doğru Ku'yu, generali göndermiş, Kıtaya doğru
Tongra Esimi göndermiş, sözü şöyle göndermiş: Azıcık
Türk milleti | yürüyormuş; kağanı cesur imiş; müşaviri 3
bilici imiş; o iki kişi var olursa, seni, Çini öldürecek
derim; doğuda Kıtayı öldürecek derim; beni; Oğuzu | da
öldürecek derim; Çin, güney taraftan hücum et; Kıtay, 4
doğu taraftan hücum et; ben kuzey taraftan hücum
edeyim; Türk Sir milleti, yerinde hiç yürümesin; 5
mümkünse hep yok edelim.

O sözü işitip gece uyuyacağım gelmedi, gündüz
oturacağım gelmedi. Ondan sonra kağanıma arz ettim.
Şöyle arz ettim: Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse | kala 6
kalacağız. Kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz. Yufka olanın
delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka
kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce | yoğun olsa kırmak 7
zor imiş. Doğuda Kıtaydan, güneyde Çinden, batıda
batılılardan, kuzeyde Oğuzdan iki üç bin askerimiz,
geleceğimiz var mı acaba? Böyle arzettim. | Kağanım 8
benim kendimin. Bilge Tonyukukun arz ettiği
maruzatımı işiti verdi. Gönlünce sevk et didi.

www.Altayli.Net

Kök Öngü çiğneyerek Ötüken ormanına doğru
sevk ettim. İnek, yük hayvanı ile Toglada | Oğuz geldi. 9
Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaştık. Tanrı
lûtfetti, dağıttık. Nehire düştü. Dağıttığımız, yolda yine
öldü hep.

Ondan sonra Oğuz tamamiyle geldi. | Türk 10
milletini Ötüken yerine, ben kendim Bilge Tonyukuku
ötüken yerine konmuş diye işitip güneydeki millet,
batidaki, kuzeydeki, doğudaki millet geldi.

www.Altayli.Net

Doğu cephesi

İki bin idik. İki ordumuz oldu. Türk milleti 1
kılınalı, Türk kağanı oturalı Şantung şehrine, denize
ulaşmış olan yok imiş. Kağanıma arz edip ordu
gönderdim | Şantung şehrine, denize ulaştırdım. Yirmi 2
üç şehir zaptetti. Uykusunu burda terk edip, yurtta yatıp
kalırdı.

Çin kağanı düşmanımız idi. On Ok kağanı
düşmanımız idi. | Fazla olarak Kırgızın kuvvetli kağanı
düşmanımız oldu. O üç kağan akıl akıla verip Altun 3
ormanı üstünde buluşalım demiş. Şöyle akıl akıla
vermişler: Doğuda Türk kağanına karşı ordu sevk edelim.
Ona karşı ordu sevk etmezsek, ne zaman bir şey olsa o 4
bizi | -kağanı kahraman imiş, müşaviri bilici imiş- ne
zaman bir şey olsa öldürecektir. Her üçümüz buluşup
ordu sevk edelim, tamamiyle yok edelim demiş. Türgiş
kağanı şöyle demiş: Benim milletim ordadır demiş. | 5
Türk milleti yine karışıklık içindedir demiş. Oğuzu yine
sıkıntıdadır demiş.

Bu sözü işitip gece yine uyuyacağım gelmiyordu,
gündüz yine oturacağım gelmiyordu. O zaman

düşündüm. | İlk olarak Kırgıza ordu sevk etsek iyi olur 6
dedim. Kögmenin yolu bir imiş. Kapanmış diye işitip, bu
yol ile yürürsek uygun olmayacak dedim. Kılavuz
aradım. Çöllü Az kavminden bir er buldum. İşittim: Az
ülkesinin yolu Anı boyunca.......... imiş, bir at yolu imiş,
onunla gitmiş. Ona söyleyip, bir atlı gitmiş diye o yolla
yürürsek mümkün olacak dedim. Düşündüm, kağanıma

Kuzey cephesi

arz ettim. Asker yürüttüm. Attan aşağı dedim. Ak 1
Termili geçip sırtlattım. At üzerine bindirip karı söktüm.
Yukarıya, atı yedeğe alarak, yaya olarak, ağaca tutunarak
çıkarttım. Öndeki er | çiğneyi verip, ağaç olan tepeyi 2
aştık. Yuvarlanarak indik. On gecede ortadaki engeli
dolanıp gittik. Kılavuz yeri şaşırıp boğazlandı. Bunalıp
kağan dört nala koşturu ver demiş. | Anı suyuna vardık. 3
O sudan aşağıya gittik. Yemek yemek için attan indirdik.
Atı ağaca bağlıyorduk.

Gündüz de gece de dört nala koşturup gittik.
Kırgızı uykuda bastık. Uykusunu mızrak ile açtık. Hanı, 4
ordusu toplanmış. Savaştık, mızrakladık. Hanını
öldürdük. Kağana Kırgız kavmi teslim oldu, baş eğdi.
Geri döndük, Kögmen ormanını dolanıp geldik.

Kırgızdan döndük. Türgiş kağanından casus geldi. 5
Sözü şöyle: Doğuda kağana karşı ordu yürütelim demiş.
Yürütmezsek, bizi kağanı kahraman imiş, müşaviri bilici
imiş ne zaman bir şey olsa | bizi öldürecektir demiş. 6
Türgiş kağanı dışarı çıkmış dedi. On Ok milleti eksiksiz
dışarı çıkmış der. Çin ordusu var imiş.

O sözü işitip kağanım, ben eve ineyim dedi. |
Hatun yok olmuştu. Ona yas töreni yaptırayım dedi. 7

www.Altayli.Net

Ordu, gidin dedi, Altun ormanında oturun dedi. Ordu
başı İnel Kağan, Tarduş şadı gitsin dedi. Bilge
Tonyukuka, bana şöyle dedi: | Bu orduyu sevk et dedi.
Cezayı gönlünce söyle. Ben sana ne söyleyeyim dedi. 8
Gelirse hile toparlanır, gelmezse haberciyi, sözü alarak
otur dedi.

Altun ormanında oturduk. | Üç casus geldi. Sözü 9
bir: Kağan ordu çıkardı, On Ok ordusu eksiksiz dışarı
çıktı der. Yarış ovasında toplanalım demiş.

O sözü işitip, kağana o sözü ilettim. Han
tarafından söz dönüp | geldi. Oturun diye söylemiş. 10
Keşif kolunu, nöbet işini çok iyi tertip et, baskın yaptırma
demiş.

Bögü Kağan bana böyle haber göndermiş. Apa
Tarkana gizli haber göndermiş: Bilge Tonyukuk kötüdür,
kindardır, şaşırır. Orduyu yürütelim diyecek, kabul
etmeyin.

O sözü işitip orduyu yürüttüm. Altun ormanını 11
yol olmaksızın aştık. İrtiş nehrini geçit olmaksızın
geçtik. Geceyi gündüze kattık. Bolçuya şafak sökerken
ulaştık.

www.Altayli.Net

(İkinci Taş) 1

Batı cephesi 2

Haberci getirdiler. Sözü şöyle: Yarış ovasında yüz 3
bin asker toplandı der. O sözü işitip beyler bütün |
dönelim, temiz edepli olmak iyidir dedi. Ben şöyle
derim, ben Bilge Tonyukuk: Altun ormanını aşarak 4

geldik. İrtiş nehrini | geçerek geldik. Geleni cesur dedi,
duymadı. Tanrı, Umay ilâhe, mukaddes yer, su, üzerine 5
çökü verdi her halde. Niye kaçıyoruz? | Çok diye niye
korkuyoruz? Az diye ne kendimizi hor görelim? Hücum 6
edelim dedim.

Hücum ettik, yağma ettik.

İkinci gün | ateş gibi kızıp geldi. Savaştık. Bizden,
iki ucu, yarısı kadar fazla idi. Tanrı lûtfettiği için, çok
diye | korkmadık, savaştık. Tarduş şadına kadar
kovalayıp dağıttık. Kaganını tuttuk. Yabgusunu, şadını 7
orda öldürdüler. Elli kadar er tuttuk.

O aynı gece halkına haber gönderdik. O sözü işitip
On Ok beyleri, milleti hep geldi, baş eğdi. Gelen 8
beylerini, milletini tanzim edip, yığıp -az mikdarda
millet kaçmıştı- On Ok ordusunu sevk ettim. | Biz de
Ordu sevk ettik. Anıyı geçtik. İnci nehrini geçerek Tinsi 9
Oğlu denilen mukaddes Ek dağım aşırdım.

Güney cephesi

Demir Kapıya kadar eriştik. Ordan döndürdük.
İnel Kağana, korkup .... Tezik, Tokar .... | ondan 1
berideki Suk başlı Soğdak milleti hep geldi, baş eğdi....
2

Türk milletinin Demir Kapıya, Tinsi Oğlu, Tinsi
Oğlu denilen dağa ulaştığı hiç yokmuş. O yere ben Bilge
Tonyukuk ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kız 3
kadın, eğri deve, mal zahmetsizce getirdi.
4

İltiriş Kağan bilici olduğu için, | cesur olduğu
için, Çine karşı on yedi defa savaştı, Kıtaya karşı yedi 5
defa savaştı, Oğuza karşı beş defa savaştı. Onlarda

www.Altayli.Net

müşaviri | yine bizzat ben idim, kumandanı yine bizzat 6
ben idim. İltiriş Kağana, Türk Bögü Kağanına, Türk Bilge Kağanına

Doğu cephesi

Kapgan Kağan yirmi yedi yaşında.....orda..... idi. 1
Kapgan Kağan oturdu. Gece uyumadı, | gündüz
oturmadı. Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi 2
koşturarak işi, gücü verdim hep. Uzun keşif kolunu yine
gönderdim hep. | Siperi, nöbet yerini büyüttüm hep. 3
Geri dönen düşmanı getirirdim. Kağanımla ordu
gönderdim. Tanrı korusun, | bu Türk milleti arasmda 4
silâhlı düşmanı koşturmadım, damgalı atı koşturmadım.
İltiriş Kağan kazanmasa, | ve ben kendim kazanmasam, il 5
de millet de yok olacaktı. Kazandığı için, ve kendim
kazandığım için | il de il oldu, millet de millet oldu. 6

Kendim ihtiyar oldum, kocaldım. Herhangi bir 7
yerdeki kağanlı millette | böylesi var olsa, ne sıkıntısı mevcut olacakmış?

Türk Bilge Kağanı ilinde | yazdırdım. Ben Bilge 8
Tonyukuk.

Kuzey cephesi

İltiriş Kağan kazanmasa, yok olsa idi, ben kendim, 1
Bilge Tonyukuk, kazanmasam, ben yok olsa idim, | 2
Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yerinde boy da,
millet de, insanda hep yok olacaktı. | İltiriş Kağan, Bilge 3

www.Altayli.Net

Tonyukuk kazandığı için Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yürüdüğü bu ....Türk Bilge Kağanı Türk Sir 4
milletini, Oğuz milletini besleyip oturuyor.

www.Altayli.Net